

Uitvoeringsplan Programmaonderdeel Ondernemen met Dierenwelzijn Regeling kennisverspreiding en innovatie groen onderwijs (KIGO)

1. Naam van het programmaonderdeel

Ondernemen met dierenwelzijn, onderdeel van het KIGO programma Welzijn van dieren.

2. Samenvatting

Dierenwelzijn krijgt vanuit de maatschappij steeds meer aandacht. Dit genereert een verandering binnen de veehouderij ten aanzien van dierenwelzijn. Vanuit de overheid (Nota dierenwelzijn, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselveiligheid) is er ook steeds meer aandacht voor dierenwelzijn van productiedieren. Welzijnsvriendelijk ondernemen is echter onderhevig aan een complex van invloeden. Binnen deze complexiteit zal gezocht moeten worden naar mogelijkheden ter verbetering van het dierenwelzijn van productiedieren. Vereisten hiervoor zijn het bezit van kennis en de juiste houding bij de ondernemer. Dit samenwerkingsproject tussen onderwijs (VHL, CAH; bijdrage: kennis en toekomstige ondernemers) (NHL bijdrage: verwerking tekst/ en beeldmateriaal), onderzoek (ASG; bijdrage: kennis) en ondernemers (Z(LTO) en leden; bijdrage: kennis, ervaring, ondernemers) levert hieraan een bijdrage. Allereerst zal tijdens dit project een inventarisatie omtrent de mogelijkheden van ondernemen met dierenwelzijn worden gedaan. Dit levert tekst- en beeldmateriaal op welke later gebruikt kunnen worden voor kennisuitbreiding en houdingsverandering bij de ondernemers. Als tweede zal een inventarisatie worden uitgevoerd ten aanzien van middelen om ondernemers de juiste kennis en houding bij te brengen. Als laatste zal één van deze middelen verder worden uitgewerkt als pilotstudy voor een beperkt aantal ondernemers. Met de kennis van dit moment wordt gedacht aan het aanbieden van een Masterclass aan geïnteresseerde ondernemers. Het resultaat ten aanzien van kennis- en houdingsverandering van deze ondernemers na het volgen van de Masterclass zal worden gemeten. Binnen de Masterclass zal het uitvoeren van een "welzijnscheck" en het opstellen van een actieplan ten aanzien van welzijnsvriendelijk ondernemen kunnen worden opgenomen. Als vervolg op dit project zou deze pilotstudy moeten worden uitgebreid naar een groter aantal ondernemers.

3. Aanvrager en samenwerkingsverband

Aanvrager: A. Buijsert, van Hall-Larenstein (VHL), Leeuwarden

Penvoerende instelling: VHL, Leeuwarden

Andere instelling en betrokken personen in het samenwerkingsverband:

De Christelijke Agrarische Hogeschool (CAH), Dronten: E.D. Ekkel

Andere overige betrokken :

De Noordelijke Hogeschool Leeuwarden (NHL)

De Animal Sciences Group (ASG) van Wageningen UR te Lelystad :.M. Ruis

Z(LTO) Tilburg, : H. Fuchs, H. Swinkels

Toegevoegde waarde samenwerking VHL en CAH:

Beide HBO instellingen spelen in op de vraag vanuit maatschappij en de overheid ten aanzien van dierenwelzijn in de veehouderijsector.

Dit betekent dat zij studenten daar inzicht in willen geven en tegelijkertijd de studenten willen laten samenwerken met andere instellingen. Doordat de beide instellingen samenwerken tref je een groter deel van de geïnteresseerde studenten in Nederland. Een deel van deze studenten is bovendien de toekomstige ondernemer.

NHL

De NHL heeft ervaring met op verwerken van tekst- en beeldmateriaal op bijvoorbeeld DVD. Deze ervaring wordt gebruikt voor het verwerken van tekst- en beeldmateriaal over ondernemen met dierenwelzijn

Toegevoegde waarde andere instellingen:

ASG

ASG doet onderzoek naar o.a. dierenwelzijn. Dit genereert kennis over dierenwelzijn. Deze kennis is van belang voor het in kaart brengen van de mogelijkheden voor welzijnsvriendelijk ondernemen. Ook komt deze kennis van nut voor het genereren van een houdingsverandering van de ondernemer en kan het ten goede komen aan te ontwikkelen masterclass.

Z(LTO)

Z(LTO) heeft op twee manieren toegevoegde waarde voor dit project.

Als eerste beschikt Z(LTO) als organisatie, maar ook de leden van Z(LTO) over kennis en ervaring omtrent ondernemen met dierenwelzijn, hetgeen voor dit project gebruikt kan worden.

Als tweede zijn de leden van Z(LTO) een doelgroep en onderzoeksgroep voor dit project. Een aantal leden van Z(LTO) zal onderdeel zijn van de te ontwikkelen Masterclass. Het effect van de Masterclass op hun kennis van ondernemen met dierenwelzijn en hun manier van ondernemen zal gemeten worden. Vervolgens zal deze pilotstudy moeten worden omgezet richting meer Z(LTO) leden met als uiteindelijke doel alle ondernemers. Dit project zal hiervoor tot aanbevelingen en mogelijkheden komen, welke in een vervolgproject verder zullen moeten uitgewerkt.

4. Aanleiding en motivatie

Aanleiding voor dit programma "Welzijn met dieren" is de toenemende aandacht voor dierenwelzijn vanuit de maatschappij en overheid (Nota Dierenwelzijn, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselveiligheid). Binnen dit programma vallen alle mogelijke dieren, waaronder de productiedieren, waarop zich dit programmaonderdeel richt. Het welzijn van deze dieren wordt door de maatschappij (de consument van de dierlijke producten en allerlei maatschappelijke organisaties) als steeds belangrijker ervaren. Mede hierdoor heeft de overheid op dit moment ook meer aandacht voor dierenwelzijn bij productiedieren (Nota Dierenwelzijn, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselveiligheid). Toch spelen de betrokken ondernemers hier nog relatief weinig op in, omdat aandacht voor dierenwelzijn eerder als een economische bedreiging wordt gezien als kans. Een belangrijke reden hiervoor is de complexiteit van welzijnsvriendelijk ondernemen. Binnen die complexiteit moet gezocht worden naar mogelijkheden om kleine of grote stappen te maken. Op het eerste gezicht zijn hiervoor 3 mogelijkheden:

1. investeringen/aanpassingen die kostenneutraal zijn of waarvan de kosten gecompenseerd worden door betere opbrengsten vanwege betere technische resultaten
2. investeringen waarvan de meerkosten gecompenseerd worden door fiscale voordelen (MIA/Vamil via Maatlat Duurzame Veehouderij)
3. investeringen die zich terugverdienen doordat toegevoegde kosten kunnen worden omgezet in toegevoegde waarde van het product.

LTO heeft onlangs een duidelijke visie ten aanzien van dierenwelzijn naar buiten gebracht: "Samen verantwoordelijk ondernemen". Zij willen de veehouders mogelijkheden aanbieden om welzijnsvriendelijk te ondernemen met mede als doel de houding van de ondernemers te veranderen, opdat de ondernemers dierenwelzijn meer als kans gaan zien i.p.v. als een bedreiging. Vanuit die gedachte heeft Han Swinkels, namens Z(LTO) contact opgenomen met Hans Hopster, programmatrekker van het KIGO-programma "Welzijn met dieren" en is uiteindelijk dit programmaonderdeel opgesteld.

5. Doelstelling en aard van het programmaonderdeel of losse project

Doelstelling

Het doel van dit programmaonderdeel is tweeledig, namelijk:

1. Het in kaart brengen van mogelijkheden voor welzijnsvriendelijk ondernemen. Het resultaat hiervan zal bestaan uit tekstmateriaal en beeldmateriaal.
2. Het vinden van een manier om de houding van ondernemers ten aanzien van welzijnsvriendelijk ondernemen te veranderen. Hiervoor zal eerst gekeken worden naar mogelijke opties om welzijnsvriendelijk ondernemen onder de aandacht te brengen met behulp van het geproduceerde tekst- en beeldmateriaal en het effect hiervan. Eén optie zal verder worden uitgewerkt als pilotstudy. Hiervoor wordt gedacht aan het aanbieden van een Masterclass "Ondernemen met dierenwelzijn" aan ondernemers.

Doelgroep

Door een samenwerkingsarrangement tussen het onderwijs (VHL en CAH) en bedrijfsleven (Z(LTO)) wordt van alle kanten gewerkt aan kennis en houdingsverandering van de ondernemer ten aanzien van dierenwelzijn. Als eerste leert de student de mogelijkheden van zijn toekomstige werkveld kennen, de student leert de mogelijkheden ten aanzien van ondernemen met dierenwelzijn kennen, hetgeen hij/zij later in een eigen bedrijf kan toepassen. Verder leert de ondernemer van nu over de mogelijkheden en kansen wanneer bij het ondernemen meer rekening gehouden wordt met het dierenwelzijn.

Concreet betekent dit:

Bij het eerste onderdeel zijn de docenten en studenten van VHL en CAH betrokken en organisatie Z(LTO). Z(LTO) en haar leden en het groene onderwijs kunnen van het resultaat gebruik maken.

Bij het tweede onderdeel zijn docenten en studenten van VHL en CAH, Z(LTO) en haar leden en eventuele andere vooruitstrevende ondernemers op het gebied van dierenwelzijn betrokken. Als eerste maakt Z(LTO) gebruik van het resultaat. Later kan het ook gebruikt worden in het groene onderwijs.

Randvoorwaarden

Voor het eerste doel "het in kaart brengen van mogelijkheden voor welzijnsvriendelijk ondernemen" zal uitgegaan worden van bestaande kennis en ervaringen van ondernemers. Hiervoor zal gebruik worden gemaakt van Z(LTO), ondernemers, kennis welke verworven en toegankelijk gemaakt wordt in het programmaonderdeel Dierenwelzijnsweb (onderdeel van ditzelfde programma Welzijn van Dieren) en literatuuronderzoek.

Voor het tweede onderdeel "het vinden van een manier om de houding van ondernemers ten aanzien van welzijnsvriendelijk ondernemen te veranderen" zal met gebruikmaking van de bevindingen van onderdeel I gezocht worden naar een mogelijkheden om de kennis en houding van de ondernemers ten aanzien van welzijnsvriendelijk ondernemen te vergroten. Hierna zal I van deze mogelijkheden verder worden uitgewerkt en uitgetest. Op basis van de kennis voorafgaand aan dit project wordt gedacht aan een Masterclass. Aangezien het een pilotstudy betreft, zal dit gericht worden op een beperkt aantal ondernemers. Het gaat om voorlopende ondernemers, die wel willen werken aan dierenwelzijn, maar daar de mogelijkheden (nog) niet voor zien. Vanwege het beperkte aantal ondernemers zal het project zich niet richten op alle veehouderijsectoren, maar in deze fase vooral op de intensieve veehouderij.

Dit programmaonderdeel draagt bij aan de doelstelling van het programma Welzijn van Dieren. Het betreft vooral de ambities van dit programma bij te dragen aan het Bewustwordingsproces rond het welzijn van dieren bij ondernemers, in het onderhavige programmaonderdeel agrarische ondernemers in de (intensieve) veehouderij.

De deelnemende ondernemers aan de Masterclass zijn als eerste veehouders, maar het kunnen ook ondernemers zijn vanuit de periferie (bijvoorbeeld veevoederveerlichters, dierenartsen).

Programmaonderdeel binnen de categorieën kenniscirculatie, systeemontwikkeling of onderwijsvernieuwing en één of meer van de thema's van de KIGO

Categorieën van KIGO2008 waarin dit programmaonderdeel valt:

Categorie kenniscirculatie, hoofdthema A Groene economie (Melkveehouderij, intensieve veehouderij), hoofdthema B Gezonde voeding (Dierenwelzijn), categorie Systeemontwikkeling (Leren en werken, Praktijkgerichtheid en Ontsluiten publieke kennis) en categorie Onderwijsvernieuwing (Leren in/uit de praktijk en Maatschappelijke rol groen onderwijs).

6. Beoogde resultaten

De beoogde resultaten van dit project zijn:

1. Tekst- en beeldmateriaal ten aanzien van welzijnsvriendelijk ondernemen, welke gebruikt kan worden door:
  - Z(LTO) en haar leden: dit materiaal kan direct of met enige aanpassingen ten goede komen aan haar leden.
  - Groene onderwijs: dit materiaal kan direct of met enige aanpassingen gebruikt worden in het onderwijs.

- Alle geïnteresseerde ondernemers: dit materiaal kan direct of met enige aanpassingen ten goede komen aan de ondernemers.
2. Een inventarisatie van opties ter verbetering van kennis en houding van ondernemers over welzijnsvriendelijk ondernemen, welke gebruikt kan worden door:
    - Z(LTO): Z(LTO) kan deze inventarisatie gebruiken om later een middel uit deze inventarisatie te gebruiken voor een verandering in kennis en houding van haar leden ten aanzien van welzijnsvriendelijk ondernemen.
  3. Uitgewerkte optie ter verbetering van kennis en houding van ondernemers over welzijnsvriendelijk ondernemen. Met de kennis voorafgaand aan dit project wordt het aanbieden van een Masterclass hiervoor gekozen. Deze uitwerking bestaat uit
    - a. Een inhoudelijke uitwerking ervan (Masterclass)
    - b. Meting van het resultaat hiervan (het effect op kennis en houding van de ondernemer). Hier gaat het immers om. Wil je het aantal welzijnsvriendelijke ondernemers vergroten, zal het immers duidelijk moeten zijn of het middel bijdraagt aan kennistoename en een houdingsverandering ten aanzien van diervriendelijke productie in de veehouderijsector.

Masterclass

Aangezien op dit moment gedacht wordt, dat het aanbieden van een Masterclass een goede optie is om de kennis en houding van de ondernemer ten aanzien van welzijnsvriendelijk ondernemen te verbeteren verdient deze optie enige verduidelijking. De Masterclass is een cursus voor geïnteresseerde ondernemers, bestaand uit meerdere dagdelen.

Inhoud van de Masterclass "ondernemen met dierenwelzijn"

- Theoretisch les over dierenwelzijn en verantwoord ondernemen.
- Het kritisch bekijken van het "eigen" bedrijf ten aanzien van dierenwelzijn d.m.v. een 'welzijnscheck'
- Onderlinge bespreking van de 'welzijnscheck' met als doel het nogmaals kritisch kijken naar het 'eigen' bedrijf en het leren van elkaar.
- Lezing van veehouders met een welzijnsvriendelijke onderneming met als doel de mogelijkheden voor het ondernemen met dierenwelzijn te laten zien.
- Het opstellen van een actieplan dierenwelzijn voor het eigen bedrijf met behulp van de verkregen kennis, opgedane ervaringen van andere ondernemers, de uitgevoerde "welzijnscheck" en de bespreken daarvan

Deze Masterclass kan worden gebruikt door:

- Z(LTO): Voor de pilotstudy gebruikt Z(LTO) deze Masterclass al voor haar leden. Dit kan een vervolg krijgen voor haar andere leden.
- Groene onderwijs: Deze Masterclass kan of direct worden gebruikt in het onderwijs of met enige aanpassingen.

7. Beschrijving activiteiten

1. Projectmanagement

Dit zal grotendeels worden uitgevoerd door VHL. De inhoudelijke verantwoordelijke is A. Buijsert. Dit gebeurt in samenwerking met de CAH. De inhoudelijk verantwoordelijke hier is E.D. Ekkel.

2. Ontwikkeling van tekst- en beeldmateriaal ten aanzien van van welzijnsvriendelijk ondernemen. Het onderzoek hierna zal worden uitgevoerd in de vorm van een afstudeeropdracht door studenten van de VHL en/ of CAH. Nadat dit onderzoek is afgerond zal het beeldmateriaal door studenten van de NHL verder worden ontwikkeld en worden uitgebracht op DVD.

3. Een inventarisatie van opties ter verbetering van kennis en houding van ondernemers over welzijnsvriendelijk ondernemen. De randvoorwaarden hierbij zijn: de mogelijkheden binnen Z(LTO), de wensen van de ondernemers, het effect op het ondernemen met dierenwelzijn. Kortom er zal een inschatting worden gemaakt voor het succes van de verschillende opties. Een Masterclass is één van de opties, die onderzocht wordt. Dit zal worden gedaan in de vorm van een afstudeeropdracht bij Z(LTO) voor studenten van VHL of CAH.

4. Ontwikkeling van een Masterclass voor ondernemers. Er wordt bij dit uitvoeringsplan vanuit gegaan, dat dit een goede optie is voor kennisontwikkeling en houdingsverandering bij een ondernemer. Indien tijdens dit project blijkt, dat een andere optie meer kans op succes heeft, zal deze verder worden ontwikkeld. De ontwikkeling van een Masterclass bestaat uit de volgende onderdelen:

- 4.1. Werven van ondernemers, die de Masterclass gaan volgen. Dit zal worden gedaan door Z(LTO).
- 4.2. Inhoudelijke ontwikkeling van de Masterclass. Hierbij wordt gedacht aan de volgende aspecten
  - 4.2.1. Ontwikkeling van presentatie(s) over mogelijkheden om binnen de complexiteit van welzijnsvriendelijk te ondernemen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van het eerder ontwikkelde tekst- en beeldmateriaal. Voor het houden van de presentaties wordt gedacht aan onderzoekers van ASG, medewerkers Z(LTO) of studenten, die bij het eerste onderdeel van dit project onderzoek gedaan hebben naar de mogelijkheden van welzijnsvriendelijk ondernemen.
  - 4.2.2. Ontwikkeling van een welzijnscheck, die uitgevoerd kan worden door de ondernemers met als doel bewustwording van het dierenwelzijn binnen de eigen onderneming. Dit zal worden ontwikkelend in de vorm van afstudeeropdracht door studenten van VHL of CAH.
  - 4.2.3. Selecteren van ondernemers, die welzijnsvriendelijk ondernemen en hierover een presentatie willen houden tijdens de Masterclass. Z(LTO) zal hierbij het voortouw nemen.
- 4.3. Ontwikkelen van een methode, waarbij een “nulmeting” en een “eindmeting” uitgevoerd kan worden met als doel het resultaat van de Masterclass te meten.
- 4.4. De organisatie van de Masterclass. Dit zal door Z(LTO) worden uitgevoerd in samenwerking met studenten van VHL of CAH in het kader van een stageopdracht.
5. Uitvoering van Masterclass en uitvoeren van “nulmeting” en “eindmeting” t.b.v. het resultaat van de Masterclass. Dit zal door Z(LTO) worden uitgevoerd in samenwerking met studenten van VHL of CAH in het kader van een stageopdracht.
6. Evaluatie Masterclass en het opstellen van aanbevelingen.
7. Tussenevaluatie: Op meerdere momenten in het project zal een korte tussenrapportage worden gemaakt. Hierin zal de voortgang van het project beschreven worden, de resultaten tot op dat moment en de activiteiten/ planning voor het vervolg.

8. Activiteitenplan en organisatie

Looptijd	Activiteit	Organisatie	Personele bezetting (in uren)
Sept08-dec11	Ad. 1. Projectmanagement	VHL: A. Buijsert CAH: D. E. Ekkel Z(LTO) Programmaleider: H. Hopster	300 200 150 80
Sept08-sept09	Ad. 2.	VHL CAH NHL Z(LTO) ASG	100 100 100 50 40
Mrt 09	Ad. 7.	VHL: A. Buijsert CAH: D. E. Ekkel	20 10
Sept08-sept09	Ad. 3.	VHL CAH Z(LTO)	60 60 40
Sept09-dec10	Ad. 4.	Z(LTO) VHL CAH	200 300 300
Mrt 10	Ad. 7.	VHL: A. Buijsert CAH: D. E. Ekkel	20 10
Jan11-sept11	Ad. 5.	Z(LTO) VHL CAH	150 50 50
Sept11-dec11	Ad. 6.	Z(LTO) VHL CAH	50 50 50

9. Begroting en liquiditeitsplan

Zie bijlagen.